
Samuel-Leo GRINVALD

SPASAVANJE ŽENA I DECE U ĐAKOVU

Rođen je 22. maja 1920. godine u Babinoj Gredi. Od svoje desete godine, zajedno sa roditeljima, dva brata i dve sestre, živeo je u Vinkovcima. Cela njegova porodica stradala je u koncentracionim logorima Jasenovac i Stara Gradiška. I sâm je bio zarobljenik u tim logorima, a iz Jasenovca je i pobjegao. Završetak rata dočekao je boreći se u partizanskim jedinicama.

U vreme pisanja ovog priloga živeo je u Beogradu kao vojni penzioner.*

Prilog Samuela Grinvalda preuzet je iz knjige Zorana Vasiljevića „Sabirni logor Đakovo“, Slavonski Brod, 1988, izdanje Centra za povijest Slavonije i Baranje, Slavonski brod – Spomen područje Jasenovac.

„Negde u decembru 1941. godine Jevrejska opština u Vinkovcima (predsednik dr Ignjat Lang, advokat) bila je obaveštena od Jevrejske opštine u Osijeku da će po nalogu ustaške vlasti biti u Đakovu formiran ženski logor i da će logor biti smešten u jednom zapuštenom mlinu,

* Samuel Grinvald je umro 1995. godine i sahranjen na Jevrejskom groblju u Beogradu.

inače vlasništvo Đakovačke biskupije, pa je molila za pomoć u materijalnom pogledu, obzirom da je Jevrejska opština u Osijeku bila određena da preuzme svo staranje i organizaciju logora, kako u ishrani, tako i ostalom smeštaju i drugim potrebama. Pošto je Jevrejska opština u Osijeku bila obaveštena o transportu žena i dece koji iz Stare Gradiške idu za Đakovo, odnosno o njegovom tačnom polasku sa željezničke stanice Okučani, bilo je zatraženo od ustaških vlasti da dozvole da se u Okučane prilikom polaska transporta doturi nešto suhe hrane. Pošto je to bilo odobreno, Jevrejska opština u Osijeku odredila je svog predstavnika i zamolila Jevrejsku opštinu u Vinkovcima da i oni također odrede svog predstavnika. Tom prilikom poslali su i prepis odobrenja za odlazak u Okučane, na temelju čega i pošto većina pozvanih, verovatno iz straha, nisu hteli da se poduhvate za taj put, jer su to mahom bile nešto starije osobe, bio sam pozvan od strane predsednika opštine dr Langa i Isidora Perere i zamoljen da li bih se ja toga prihvatio. Ja sam bez pogovora pristao da to uradim. Bilo je kupljeno tri džaka suhe hrane, pribavljena je propusnica ustaške policije u Vinkovcima na moje ime, dobio sam izvesnu svotu novaca za troškove puta i dr., natovario sam hranu u voz i stigao u Okučane ujutro rano, izbacio džakove iz voza i ušao u čekaonicu da bih sačekao transport iz Stare Gradiške. Od jednog željezničara sam saznao da je već kompozicija putničkih vagona III klase spremna da primi transport, verovatno žene i decu, ali nije znao kamo idu. U čekaonici sam zapazio jednog mladića, isto tako sa dosta stvari (hrane), došao sam s njim u kontakt i saznao da i on o istom zadatku dolazi iz Osijeka. Oko podne kod željezničke stanice pojavilo se desetak konjskih zaprega natovarenih sa stvarima i u svakim kolima poneka žena koja u toku puta nije mogla da pešači pa su je utovarili u kola. Pre dolaska tih kola stigao je i jedan kamion natovaren sa ženama i malom decom u Okučane. Posebnim manjim kamionom stigle su i ustaše – oko desetak sa natporučnikom Skočibušićem (bez jednog oka) koji su vršili stražarsko obezbeđenje transporta do Đakova. Posebna ustaška pratnja ovog transporta od Stare Gradiške do Okučana (cestom, jer ne postoji željeznička pruga od Okučana do Stare Gradiške) po dolasku u Okučane vratila se kolima u Staru Gradišku. Dakle, transport je preuzeo natporučnik Skočibušić sa desetak ustaša, naredio utovar žena i dece u vagone, što je brzo izvršeno. Bilo je vreme da i ja stupim u dejstvo. Prišao sam komandantu transporta, natporučniku Skočibušiću, i rekao mu da smo nas dvojica, jedan iz Vinkovaca

drugi iz Osijeka, upućeni sa hranom za ovaj transport i pokazao propusnicu. On nije ni pogledao propusnice, već je samo rekao: 'Gospodo izvolite'. Potom smo se nas dvojica dogovorili da ja uzmem drugi deo a on prvi deo lokomotive. Pomogli smo jedan drugome da utovarimo tu hranu i posle toga nakon pola sata transport je krenuo. Ustaše su bile raspoređene u sve vagone. Svaki ustaša je imao po jedan vagon. Među zatočenicima bila je i jedna otresita, srednjih godina, po imenu Sarinka kojoj sam se obratio, a ona je primila na sebe da sa nekim devojkama podeli svima hranu u delu kompozicije za koju sam bio dogovorio sa predstavnikom iz Osijeka. Zamolio sam je da hrana bude svima raspoređena i ona mi je na to rekla da ništa ne brinem, da će biti sve u redu. Samo me je pitala odakle sam i kako se zovem. Na to joj je ustaša nešto skrenuo pažnju, što sam odmah primetio, tako da ni ja više nisam tog momenta hteo da razgovaram, jer su i mene ustaše motrile, što sam primetio. Posle, putem cigareta, koje sam poneo za sebe, stupio sam u vezu s tim ustašom dajući mu cigarete, a on me ništa nije ispitivao. Ja sam ga jedino zamolio da mi dozvoli da prođem kroz vagone da vidim da li su svi primili hranu koju sam doneo. On je dozvolio i pošao je sa mnom. Prošao sam sve vagone, video žene i decu, nisam nikoga od njih poznavao, ali me je interesovalo njihovo stanje u kome se nalaze. Stanje žena i dece ne može se nikakvim recima opisati. Bili su bolesni, izgladnjeni, namučeni, bez ikakvih mogućnosti za održavanje higijene, pune vaški i vrlo loše fizičke kondicije. Zabranjeno im je bilo stupanje u kontakt sa bilo kojom osobom, otvaranje prozora i gledanje kroz njih.

Nakon izvesnog vremena pitao sam ustašu koji je bio zadužen za obezbeđenje da li ćemo, gde i koliko stajati. On mi je rekao da ne zna. Kako sam imao para, a video sam da je on velika beda, da nema ni cigareta, ja sam pomislio da bi bilo dobro da mu dam nešto para pod izgovorom da kad budemo negde stali da kupi nešto cigareta i nešto da popijemo. Što sam zamislio to sam i uradio. On je oberučke novac primio, a ja sam se već od tog momenta slobodnije osećao i uspeo sam više da kontaktiram sa Sarinkom i kretao sam se slobodnije po vagonu i stupao u kontakt sa ženama. Prvo sam upoznao Dinu i Sarinku Brodski i njihovu majku koje su mi uspele nešto reći što me je momentalno interesovalo, pa sam ih pitao i za mog brata i prijatelja iz Vinkovaca. Dobio sam odgovor da nikakav kontakt sa muškim logorom nisu imale i da im ništa o njima nije poznato.

Negde na pruzi između Slavanskog Broda i Vrpolja stajali smo dosta dugo, ustaše su se rasporedile sa obe strane kompozicije, jer je već bilo prilično mračno, te smo kasnije nastavili put i negde oko 22 sata stigli pravo, industrijskim kolosekom, pred sam mlin u budući logor, gde je trebalo da se smesti ovaj transport.

Dolaskom transporta pred mlin zatekli smo predstavnike Jevrejske opštine u Osijeku* među kojima je bilo dva do tri lekara, nekoliko omladinaca, a u kuhinji nekoliko Jevrejki iz Osijeka, koje su pripremile čaj i nešto suve hrane, za prvi prijem žena i dece.

Kako je transport stigao, natporučnik Skočibušić sa ustašama koji su pratili transport napustio je obezbeđenje i otišao svojim pravcem, a obezbeđenje je preuzela policija iz Đakova i na čelu spoljne strane mlina na ulaznim vratima prema željezničkoj stanici postavila svog stražarapolicajca.

Pošto su žene i deca istovareni iz vagona, smeštene su na ležajeve koji su prethodno napravljeni od dasaka kao boksovi, poslužene su bile sa toplim čajem i nešto lakše hrane. Potom je izvršena dezinfekcija, a odmah zatim je određeno dežurstvo lekara, koji su pružili pomoć koliko su bili u stanju, a nekoliko omladinaca bilo je određeno za dežuranje radi pružanja pomoći. Ali i mi svi ostali

Samuel (prvi sdesna); brat Jakob, sestre Elza i Vera i brat Filip, stradali su u Jasenovcu

* Koliko se sećam od lekara bio je dr. Miškolci iz Vinkovaca, predstavnici Jevrejske opštine iz Osijeka Grinbaum, Rip, kao i Glassner iz Donjeg Miholjca. Ostalih imena se ne sećam.

koji smo se zatekli ovde da pomognemo jer je to bilo potrebno. Ja sam lično hteo što pre da odem u Vinkovce, ali sam zamoljen od Grinbau- ma da ostanem još nekoliko dana radi pružanja pomoći. Svi koji smo pomagali oko organizacije, smeštaja i pomoći u logoru, bili smo smešteni preko puta železničke stanice u ugostiteljskom objektu kod Broda, gde smo se i hranili. Uspeo sam da jedan dan odem do Vinko- vaca i vratim se nazad da bih u Vinkovcima mogao ispričati o celoj situaciji u vezi sa ovim transportom i smeštajem u Đakovo.

Jevrejska opština u Osijeku apelovala je na Jevrejsku opštinu u Vinkovcima da po mogućnosti prikupe nešto hrane i odeće za Đakovo, jer sama opština u Osijeku to nije mogla u potpunosti izvršiti. Kako sam se vratio u Đakovo, posle dva-tri dana rekao mi je dr Lang i Izidor Perera da se vratim u Vinkovce radi organizacije prikupljanja hrane po kućama. Tako sam se ponovo našao u Vinkovcima na novom zadatku.

U Vinkovcima je počelo sakupljanje hrane i odeće. Ovde su, pored mene, naročito bili aktivni Eugen Fleš, koji je imao gostionu pa mu je bila oduzeta, a imao je konjića sa malim špediterom, što nam je veoma olakšalo u ovom poslu. Pored toga, iznajmili smo jednu prostori- ju koja nam je bila potrebna za smeštaj sakupljene hrane i odeće. Dalje u prikupljanju hrane i odeće istakli su se Irena Rot, Vera Engl i Aleksandar-Saša Štajn, kao i većina vinkovačkih Jevreja. Prema svo- jim mogućnostima svi Jevreji iz Vinkovaca su se odazvali i dali su pri- loge u hrani i odeći, kao i u novcu, koje je prikupljala Jevrejska opšti- na za potrebe logora u Đakovu za kupovinu životnih namirnica.

Na inicijativu Eugena Fleša organizovano je pakovanje manjih paketića sa najpotrebnijom hranom za decu i stare, dok je ostala hrana prebačena u rinfuzi u logor. Hrana se prebacivala nedeljno jedanput sa angažovanim špediterom Mihaljevićem, kome je ovaj posao bio pla- ćen. Ukoliko je u toku nedelje bilo sakupljeno više hrane, besplatno do Đakova bi odvezao Leo Klopfer, koji je posedovao zaprežna kola. Uz svaku pošiljku išao sam ja i još neko iz Vinkovaca. Hranu smo pre- davali u magacin logora, a dalje je bilo raspoređivano prema potreba- ma. Paketići, koje smo pakovali u Vinkovcima za decu i starije, preda- vani su u logoru Sarinki koja je sa omladinkama vršila raspodelu. Koristili smo priliku da po povratku iz Đakova uzmemo i pisma koje su zatočenice pisale rodbini i prijateljima. Mi smo to usput predavali na poštu, kako ne bi zapalo u oči vlastima. Gro te pošte poslato je iz Vinkovaca, ali u više dana.

Na traženje Jevrejske opštine u Osijeku od Ustaškog ravnateljstva u Osijeku da se odobri prebacivanje jednog broja dece iz Đakova u Osijek i Vinkovce, gde bi bila smeštena kod jevrejskih porodica. Ustaško ravnateljstvo je odobrilo izvestan broj dece za smeštaj u Osijeku i okolini a Jevrejskoj opštini u Vinkovcima za smeštaj u Vinkovcima i okolini odobreno je 37-ro dece do 12 godina starosti.

Jevrejska opština u Osijeku je obavestila Jevrejsku opštinu u Vinkovcima za tačan datum preuzimanja dece u Đakovu, kog datuma se ja više ne sećam, ali bilo je to u januaru 1942. godine. Bio sam pozvan od strane dr Langa, predsednika Opštine i Isidora Perera, Armina Borovica i doneta je odluka da po decu pođu Isidor Perera i ja. Odlučeno je da Isidor Perera angažuje kamion sa cirkom od vlasnika Bačuke, koji je posedovao mlin u Vinkovcima, a koga je Isidor Perera poznavao. Bačuka je iznajmio kamion sa šoferom. Sutradan ujutro krenuli smo Isidor Perera i ja sa dobijenim propusnicama od strane ustaške policije u Vinkovcima. U selu Stari Mikanovci postojala je jevrejska porodica Maks Fišman koji je imao trgovinu mešovite robe, a inače kada smo prebacivali hranu iz Vinkovaca za Đakovo uvek smo po odlasku i povratku navraćali radi okrepljenja i odmora. Tako i ovog puta dogovorili smo se i zamolili Maksa i njegovu suprugu da pripreme vrući čaj i nešto hrane za okrepljenje za decu koju prebacujemo u Vinkovce. Oni su to srdačno prihvatili.

Kad smo stigli u Đakovo tu se nalazila jedna Jevrejka lekarka iz Jevrejske opštine u Osijeku uz čiju su pomoć već deca bila određena koja treba da idu u Vinkovce. Dok je Isidor Perera razgovarao sa svojim rodicama koje su bile u logoru, a kako su mene koji sam od prvog dana dolazio u Đakovo poznavale te žene, to su me molile za uslugu da im povedem decu da bi se spasla. Kako je kamion bio dosta velik i

Bandera u Đakovu na kojoj su vešani zatočenicii 1944. godine

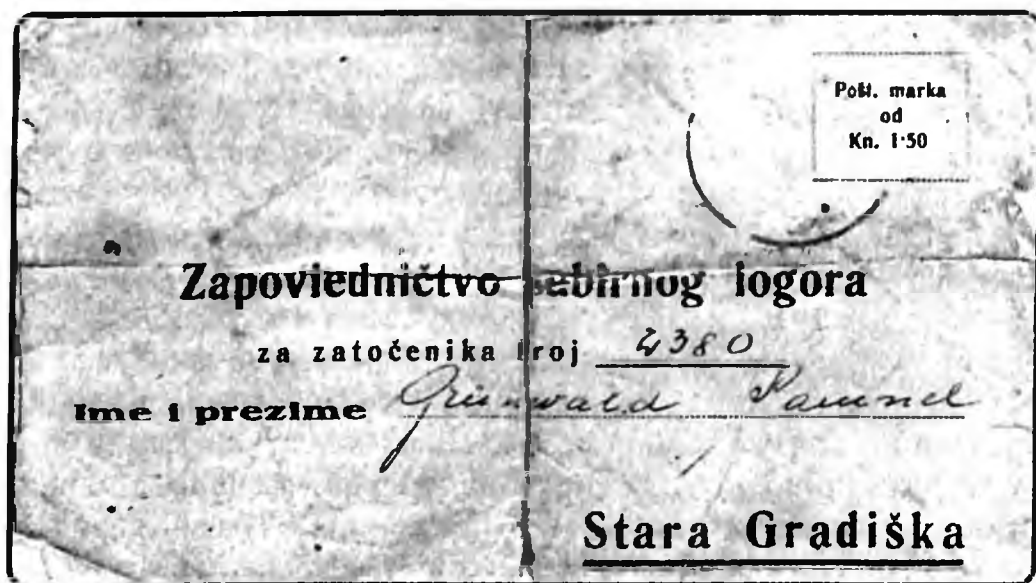
prekriven cirađom, to sam iskoristio tu mogućnost, i ne razmišljajući o eventualnim posledicama, umesto odobrene kvote od 37 dece, uzeo sam 57, tako da se samo zadnja cifra na sedam slagala. Pedesetsedmo dete je bila Sarina Brodski, koja je imala više od 12, odnosno 14 godina, i to na veliko preklinjanje njezine majke nisam mogao da odbijem a da je ne prihvatim. Po smeštaju dece u kamion spustili smo cirađu, dok se u kamionu nalazilo i nešto slame i ćebadi da bi deci bilo toplije, jer je to bio mesec januar. U kabini, sem šofera sedeli smo Isidor Perera i ja, koji sam na krilu držao trogodišnje dete Noricu (majka joj se zvala Blanka), a mislim da se prezivala Montiljo, iz Sarajeva. Kada smo stigli u Stare Mikanovce, porodica Fišman je spremila osveženje, tj. čaj i nešto hrane za 37-ro dece. Kada su videli ovoliki broj dece, a zašta ni sâm Isidor Perera nije znao do Mikanovaca, gde je videvši ovoliki broj počeo da galami na mene pribojavajući se posledica, jer nije za ovoliko dece ni priprema, odnosno smeštaj bio obezbeđen. Ja sam ga umirivao da ću ako dođe do nekih nemilih posledica sam snositi odgovornost i da ću se starati oko smeštaja ove dece. U Starim Mikanovcima porodica Fišman je prihvatila dvoje dece – brata i sestru, a mi smo nastavili sa putem za Vinkovce.

Po dolasku u Vinkovce otišli smo pred kuću Eugena Fleša, gde je bilo dogovoreno da članovi Opštine preuzmu decu, a ovo mesto smo s razlogom izabrali, jer je bilo udaljeno od centra a kuća je imala dosta veliki prostor gde su deca mogla da pričekaju dok se ne odvedu kod porodica. Iako skućenog prostora (tri porodice nasilno smeštene u dvosobni stan) ja sam uzeo Sarinu Brodski i malu Noricu koju sam za vreme puta držao u krilu i odveo ih kod svojih roditelja. Ostala deca su bila, s obzirom na uvećani broj i angažovanje Eugena Fleša i ostalih žena, smeštena kod porodica bilo povećanjem broja ili naknadnim prijemom nekih porodica. Uglavnom, svih 57 dece bilo je na sigurnom do daljnjeg.

Ne bi moglo a da se ovom prilikom ne spomene hrabrost i snalazljivost pok. Sarinke koja je, žrtvujući sebe, uspela da u onim teškim trenucima kada je u logoru harao tifus i druge bolesti, a od kojih je dnevno umiralo i staro i mlado, organizovala da se sve umrle osobe, prilikom odnošenja iz logora na Jevrejsko groblje, obeleže na taj način što je kod svake osobe stavljala podatke (ime, prezime, godina rođenja i iz kojeg mesta), pa su u dogovoru sa grobarom, koji je i inače od pre rata bio plaćeni čuvar Jevrejskog groblja, ti podaci zapisivani a grobovi označeni, te danas ovo groblje predstavlja jedino logorsko

groblje u Evropi gde se znaju imena i mesto sahranjenih, a groblje je uz pomoć čuvara Stjepana Kolba i njegove porodice sačuvano. Ne može se reći da i sâm grobar nije od svega toga imao neke materijalne koristi, jer je Sarinka vrlo uspešno sa njime saradivala i pošto je među ženama u logoru bilo i nešto novca, pa mu je usput Sarinka uvek doturala i ujedno ga molila da za potrebe žena kupi uglavnom nešto alkohola zbog dezinfekcije rana i dr., a ostalo da zadrži za sebe.

Ne mogu a da ne spomenem grupu omladinki, od kojih se sećam i nekih imena kao: Dina Brodski iz Sarajeva, Spicer iz Slavenskog Broda, omladinka Papo iz Sarajeva i dr. koje su svestrano pomagale Sarinki u svim poslovima i ni jednog momenta se nisu demoralisale i češće su zapevale pesmu: 'Logor nam je dom naš sada, slama nam je ležaj tvrd, a sloboda već je blizu...', dok sam dalji tekst zaboravio.

Karta koja je glasila na Samuelovo ime, koja mu je omogućavala da prima pakete u vreme dok je bio zatočen u sabirnom logoru u Staroj Gradiški

U drugoj polovini marta 1942. godine bila je sakupljena veća količina hrane i nešto ćebadi, te smo angažovali veći špediter sa zaprežnim konjima u Đakovo. Tu pošiljku su pratili Eugen Fleš, Vera Engl, ja i sam Klopfer koji je i vozio špediter, a Eugen i Vera do tada još nisu bili nikada u Đakovu. Sećam se dobro da se tom prilikom dosta teško dobila propisna propusnica za nas četvoro. Iz Vinkovaca smo rano u zoru krenuli prema Đakovu. U Starim Mikanovcima kod Fišmana smo na-

vratili da se odmorimo i tom prilikom smo malo sačekali da ova deca – brat i sestra – koji su kod njih bili smešteni, napišu pismo i poneli paket za njihovu majku, koji su oni, verovatno zajedno sa Fišmanom, spremili. Dolaskom u Đakovo prema logoru, sa izvesne udaljenosti primetili smo ustaše i odmah smo okrenuli špediter i uputili se u gostionicu gde se izdavala štala za vreme vašara i pijačnih dana. Od lica koje je u ime gostioničara izdavalo štale i vršilo naplatu, saznali smo da su logor gde su smeštene žene i deca, pre dva-tri dana preuzele ustaše i da više desnom stranom, uz sam logor, pešaci više ne smeju da prolaze.

Bili smo iznenađeni i uplašeni i pao je predlog od Fleša da ceo špediter vratimo nazad u Vinkovce. Međutim, ja sam predložio da idemo peške do logora da vidimo, i tom prilikom ipak je Fleš pošao kao i Vera Engl, koja je inače rešila da ide sa mnom, i uputili smo se. Preko puta logora postojao je jedan bife i čula se velika galama i pesma. Ja sam kroz vrata pogledao i video da je bilo puno i ušao sam unutra, a Vera i Fleš su ostali napolju. Tom prilikom ja sam za sebe naručio jedan mali kruškovac, a pitao sam vlasnika bifea šta piju ‘gospoda’ (misleći na grupu ustaša). On mi je odgovorio: ‘Vino’, a ja sam naručio 5 litara vina i isto toliko flaša sode, s tim da odnese u taj odeljak bifea (produžetak bifea) toj grupi. Jedan ustaša, kasnije sam saznao da je to bio Jozo Matijević, ustaški poručnik, komandant logora, pozvao me je viknuvši: ‘Crni, odi vamo’, jer mu je gazda rekao da sam ja za njih poručio to vino. Pozvao me je i ja sam seo pored njega. Odmah me je pitao odakle sam. Ja sam rekao da sam iz Vinkovaca i da sam dovezao neku hranu za neke žene i decu a da ne znam gde bi trebalo to da istovarim i predam. Na to mi je sa brutalnim rečima rekao da su to ‘Židovske k...e’ i ostale proste reči izgovorio. I tom prilikom, sećam se, rekao je jednom vodniku, koji se zvao Vuković, a koji je inače bio rodnom iz Slavenskog Broda, da mi izda propusnicu da uteram špediter u logor, a on je nasamo još nešto rekao Vukoviću, što ja nisam čuo. Ovaj mu je samo klimnuo glavom. Ja sam sa Vukovićem pošao ka logoru. U neposrednoj blizini nalazili su se i Eugen i Fleš i Vera Engl, koji su posmatrali moj odlazak sa ustašom Vukovićem u prostorije logora, odnosno u njihovo zapovedništvo u logoru. Oni su se jako uplašili jer nisu znali šta će biti sa mnom. Pošli su u štalu gde je bio smešten špediter sa hranom s namerom da odmah krenu za Vinkovce. Sa Vukovićem sam ušao u ustaško zapovedništvo logora koje se nalazilo pri ulazu levo u kancelarijama bivšeg mlina. Ove prostorije pre dolaska ustaša u Đakovo nisu pripadale sa-

stavu logora. U kancelariji se nalazila jedna logorašica – vrlo lepa devojka, čijeg se imena više ne sećam, a koja je tamo nešto radila po nalogu ustaša. Kad me je primetila i videla da sam ušao, bila je sva zbunjena, a ja sam joj dao znak očima, tako da me je razumela. Ona je, kao i ostale logorašice, bila van sebe. Ustaša Vuković joj je naredio da mi napiše propusnicu za ulazak u logor, a tom prilikom sam reagovao i brzo rekao prezime i ime na Rinald Simeon, jer su me svi u logoru poznavali pod imenom Leo. Tada sam dobio propusnicu, a Vuković me je u međuvremenu pitao gde se nalazi pošiljka koju sam doterao za logor. Rekao sam da sam uterao u štalu da bih nahranio konje i da ću odmah hranu doterati. Čuo sam kada je Vuković rekao stražaru pred logorom kad ja budem stigao sa kolima i konjima da on odmah pošalje po njega, jer će se on nalaziti preko u bifeu. Ja sam tog momenta odmah vrlo brzo otišao do štale i usput nisam video Veru i Fleša, pa sam se bio malo i zabrinuo, ali kada sam došao u štalu konji su već bili upregnuti jer su rešili da se vrate u Vinkovce misleći da sam ja uhapšen i zatvoren u logoru Đakovo. Kad sam im rekao, na brzinu, da sam dobio odobrenje i propusnicu da mogu prebaciti hranu, oni su bili jako iznenađeni...

Njih troje, Klopfer, Fleš i Vera, ostali su da plate usluge za štalu i potkrovlje gdje je bio špediter, a ja sam oterao špediter sa hranom prema logoru. Kad sam došao pred logor stražar me zaustavio, jedan ustaša je otrčao preko u bife po Vukovića i tom prilikom pored Vukovića došao je i jedan ustaša sa činom rojnika, što sam tek kasnije saznao, kad sam bolje upoznao ustaše u samom logoru. Po dolasku, ustaša Vuković je naredio da se kapija otvori, on i onaj rojnik su pošli ispred špeditera a ja za njima. Potom je naredio da se otvori i druga kapija, koja su bila ulazna vrata za mlin. Tu sam sa špediterom stao pred velika ulazna vrata gde su bile smeštene žene i deca i odmah je naredeno Sarinki da se špediter istovari. Ona je uzela par omladinki i Vuković je naredio da se hitno izvrši istovar pri ulazu. Imao sam samo priliku da mi Sarinka kaže nekoliko reči i tom prilikom mi je uspela kazati da je stanje očajno, da ne dobijaju hranu, da ih ustaše muče, noću dižu i tuku i maltretiraju. Više mi ništa nije mogla reći, a ovo je iskoristila što su ove ustaše više poklonile pažnju ovim paketima i robi-nego meni. Koliko se sećam, među hranom bila su i dva sanduka šećera. Ustaša je naredio da to odmah sklone na stranu, verovatno za potrebe ustaša. Uspeo sam još samo da kažem Sarinki da su sva deca dobro, živa i zdrava i ništa više, a gledao sam devojke kako su bile iscrpljene, demoralisane i više kod njih

nije bilo one živosti koja se ranije mogla videti do dolaska ustaša. Ja sam gledao da se što pre rešim tereta. Vuković mi je rekao da ja imam propusnicu, da donesem što više hrane i da se po dolasku njemu lično javim. Zapazio sam da su logorašice sa raznih mesta u logoru vikale i pitale u vezi s decom, a ja sam morao da ne gledam i ne obazirem se na ove vapaje. Jedino sam uspeo Dini Brodski da klimnem glavom kao znak da je njena sestra Sarinka, koja se nalazila u kući mojih roditelja, dobro.

Život se nastavio posle rata: Samuel sa suprugom Olgom i decom – Dragoslavom, najstarijim sinom, Zdenkom, najmlađim, i Miroslavom, srednjim (sdesna)

Okrenuo sam kola i što sam mogao pre izašao napolje i otišao prema gostionici gde su me napolju čekali Fleš, Klopfer i Vera, s namerom da odmah produžimo prema Vinkovcima, jer su bili jako uplašeni. Međutim, već se spustio mrak i putovanje noću bi bilo vrlo opasno, a i sam Klopfer se plašio s obzirom da je špediter i zaprega bilo sve što je imao i od čega je živio i bojao se da to izgubi. Ponovo smo se vratili u štalu, častili onog slugu koji nam je doneo malo čiste slame za ležajeve, te smo tako dočekali zoru kada smo napustili Đakovo.

Rano pre podne stigli smo u Stare Mikanovce i navratili kao obično kod porodice Fišman gde smo ih upoznali kakva je situacija i šta se desilo u Đakovu. Deca koja su kod njih bila zbrinuta pitala su kako je njihova mama, mi smo rekli da je dobro i da smo joj predali paket i pismo. Oko 13 sati stigli smo u Vinkovce, Klopfer i Vera otišli su svojim kućama, a Fleš i ja smo otišli do Isidora Perere da ga upoznamo i da mu sve ispričamo, jer niko nije znao pravo stanje, tj. da su ustaše preuzele logor u Đakovu. Pokazao sam mu propusnicu koju sam dobio od Vukovića za ulazak u logor i to na moje rođeno ime i prezime. Pereri se to nije svidelo i rekao mi je da uništim tu propusnicu, što ja nisam hteo, i rekao sam mu da je ustaša vodnik Vuković rekao da dovezemo još hrane ako imamo, na što sam mu obećao da ako bude bilo da ću da dovezem. Perera je predložio Pereri i meni da sa sakupljanjem i kupovinom hrane prestanemo. Mali magacin koji smo najmili da ga odmah vratimo vlasniku i da, ukoliko smo dužni vlasniku, izmirimo dugovanje, jer se sakupljanje hrane više neće obavljati.

Napominjem da je direktno u početku 1942. godine dopremljen u logor Đakovo jedan transport žena i dece iz Sarajeva.

Govoriti o samom logoru Đakovo a ne izneti taktiku ustaške vladavine koju su sprovodili sakupljajući, iz Bosne i Hercegovine i jednim delom Hrvatske, žene i decu i koncentrišući ih sve u samom logoru Đakovo, zatim zavaravanjem javnosti kako je taj logor dat na upravljanje samim Jevrejima, uz nadzor Ustaškog redarstva, da bi kroz taj vid koristili sva još preostala materijalna dobra koja su se nalazila kod jevrejskih opština Osijek i Vinkovci i kod pojedinaca koji još nisu bili oterani u logore, a to je, pretpostavljam, bila jedna momentalna varka, jer 1941. i početkom 1942. godine nisu imali kompletno razrađen plan o konačnom uništenju Jevreja u Hrvatskoj. To najbolje ilustruje dolazak i preuzimanje logora od strane ustaša, na čelu sa zloglasnim ustaškim koljačem ustaškim poručnikom Jozom Matijevićem i ustašama koji su došli s njim direktno iz logora Jasenovac, gde su već bili veržirani za mučenje, zlostavljanje na razne načine u samom logoru Jasenovac. Oni su logor držali pod svojom komandom-rukovodstvom nešto više od tri meseca, da bi za to vreme izvršili psihičke i fizičke pripreme, kako bi što lakše i brže i bez ikakve mogućnosti otpora likvidirali preostali deo zatočenika – žena i dece, jer je i u samom Đakovu njihovim dolaskom broj umrlih dostigao veliki broj.

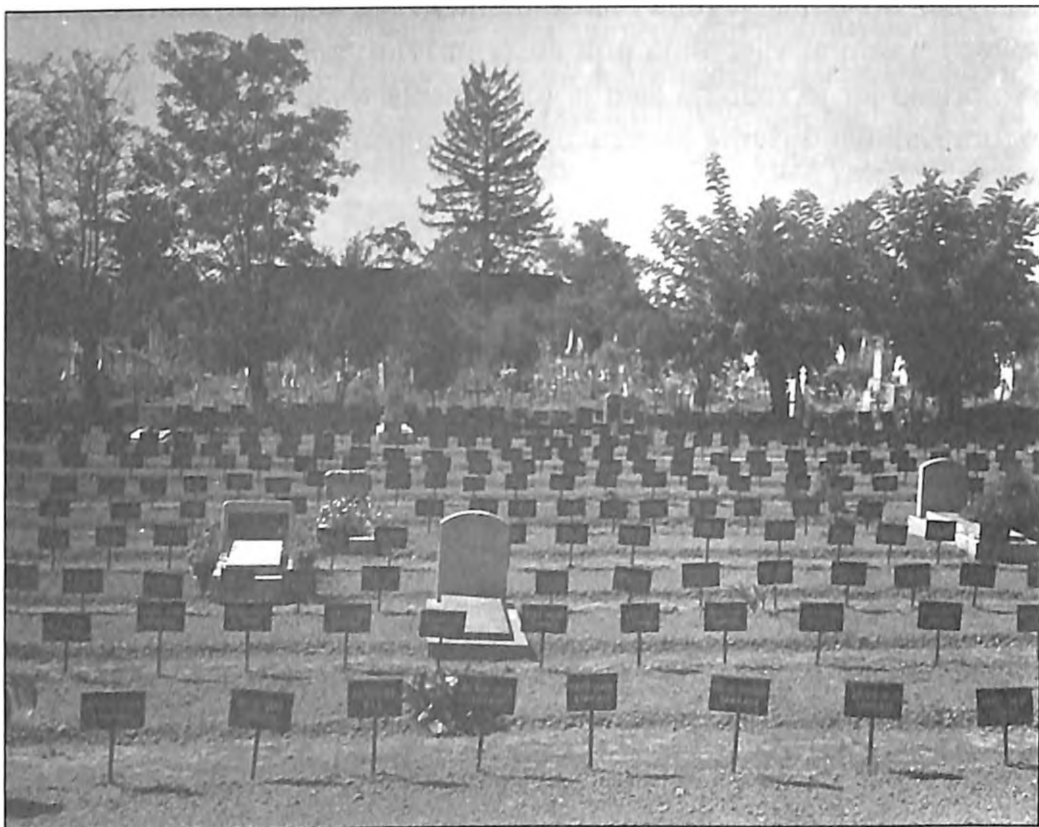
Negde u julu 1942. godine sve preostale zatočenice (žene i deca) posebnim transportom u zapečaćenim stočnim GG vagonima prebačeni su u Jasenovac na likvidaciju. Već kad sam se i ja nalazio u logoru (Stara Gradiška) saznao sam od Vilima Fišera, rodom iz Otoka kod Vinkovaca, koji je prebačen iz Jasenovca u Staru Gradišku kao kočijaš, da je transport sa ženama iz Đakova stigao u Jasenovac, gde je cela kompozicija na industrijskom koloseku pred samim logorom stajala puna tri dana, bez otvaranja vagona i davanja ma kakve hrane ili vode, tako da je već i u samim vagonima bilo dosta mrtvih i nepokretnih. On mi je ovo pričao jer je znao da sam ja bio učesnik u radu oko snabdevanja logora Đakovo. Fišer je to saznao iz samog razgovora među ustašama.

Sleva nadesno: Ado Kabiljo, pukovnik JNA, Miša Danon, general, i Samuel Grinvald, sva trojica bivši zatočenici ustaških logora, pred jednim od spomenika žrtvama fašizma, sedamdesetih godina prošlog veka

Dakle, logor Đakovo prestao je da postoji jula meseca 1942. godine. Iza njega ostalo je pokopano na Jevrejskom logorskom groblju oko 800 žena i dece, čiji spisak danas postoji u Jevrejskom istorijskom muzeju u Beogradu (pergament sa spiskom sahranjenih žrtava nalazi se u urni kapele Jevrejskog groblja u Đakovu). Spisak je sačuvan zahvaljujući tadašnjem čuvaru jevrejskog groblja, koji je pedantno vodio sve sahranjene žrtve i posle rata obeležio grobove.

Pisati o logoru Đakovo a ne pomenuti hrabre devojke omladinke koje su pevale i podizale moral svim logorašicama, na čelu sa Sarinkom Papo, bio bi greh. One su, na žalost, na zverski način ubijene – zaklane – njih deset omladinki, koje su ustaše silovale i na njima se izi-
vljavali, a potom ih bacili u jednu jamu koja je iskopana u krugu logora a služila je za smeće i fekalije. U tu istu rupu-jamu na zverski način mučili su i na kraju ubili Sarinku i bacili je u istu jamu sa devojkama.

Na Jevrejskom groblju u Đakovu uredno su zapisivani podaci o umrlima, a grobovi označeni, te danas ono predstavlja jedino logorsko groblje u Evropi gde se znaju imena i mesto sahranjenih, a groblje je, uz pomoć čuvara Stjepana Kolba i njegove porodice, sačuvano.

Ovo sam doznao od kćerke Stjepana Kolba koja je i danas živa i radi kao čuvar Jevrejskog logorskog groblja u Đakovu. Ona mi je rekla da je njen otac, koji je inače ulazio u logor za vreme dolaska ustaša, s obzirom na to da je i dalje odvezio umrle jer su masovno umirale baš u to vreme, rekao da je Sarinka nestala, da je više nema među živima i da je izgleda likvidirana sa onim omladinkama, i negde sahranjena gde i omladinke. Posle rata Komisija za ratne zločine izvršila je uvid,

i konstatovano je da je u rupu bačeno 11 leševa. Po kazivanju grobara Kolba, koji je o svemu tome pričao svojoj kćerki, videlo se da je to bio istinit događaj. Izvršena je ekshumacija i posmrtni ostaci svih jedanaest žrtava sahranjeni su u jedan grob na Jevrejskom logorskom groblju u Đakovu, a podignut im je i jedan skroman spomenik od strane jednog preživelog Sarajlije.

I na kraju mogu još da navedem da sam posle rata od čuvara groblja saznao, a što je i obelodanjeno, da je ustaški vodnik Kosta Sovilj imao jednog dresiranog vučjaka sa kojim je zlostavljao žene, a naročito decu, jer ga je huškao i koji je tom prilikom skakao na njih, grizao i grebao. Jednog dana i samom ustaši Sovilju se to osvetilo. Nahuškavši psa na jednog malog muškarčića od svojih osam godina, pas je umesto na njega skočio na samog ustaškog vodnika, ugrizao ga i otkinuo mu levi obraz. Psa su, naravno, likvidirali.

Po hapšenju žena, devojaka, dece, ostatak muškaraca Jevreja, početkom maja 1942. godine u Radničkoj komori gde su sakupljena deca koja su bila smeštena u Vinkovcima iz logora Đakovo, sa uhapšenim porodicama gde su bila smeštena deca, uspelo ih se prebaciti pod kontrolom policije u Osijek, pošto u to vreme nije bio likvidiran logor Đakovo.“

Uz prilog o spasavanju dece i žena iz logora u Đakovu, dodajemo i odlomak iz knjige „Židovi u Vinkovcima i okolini“, autora Toma Šalića (izdavač Židovska općina Osijek i Kulturno društvo „Miroslav Šalom Freiburger“ – Zagreb, 2002), koji se odnosi na bekstvo zatočenika iz logora Jasenovac, među kojima je bio i Samuel-Leo Grinvald:

„Bijeg iz logora Jasenovac dogovaralo je pet logoraša: Samuel Grinvald, Šandor Musafija, jedan Srbin iz Šapca i dva Hrvata. Prije bijega na jednom mjestu su prosjekli žicu i pripremali se za bijeg u večernjim satima. „Moj otac je u logoru bio kočijaš i vodio je brigu o konjima s kojima je često morao da odvozi i dovozi robu i sve što mu je bilo naređeno“, kaže njegov sin Miroslav. „Tako je bio u prilici da sagleda gde je najpovoljnije mesto da se ovaj beg izvede. Nažalost, pre bega su primetili da se dva Hrvata nisu pojavila na dogovoreno mesto, već su posle par minuta pristupili realizaciji plana i kroz žicu pobjegli van logora u prvu šumu gde su ostali do kasno u noć i zatim otišli na Kozaru gde su ih primili partizani. Naravno, to je već druga priča pod kojim uslovima i koliko su ih držali dok su ih prihvatili, nahranili i obukli“. Hrvati koji su ih iznevjerili ubijeni su u logoru.“